

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

המתועד בהיסטוריה: סירוב למלא פקודה שנתן האיש החזק ביותר באימפריה החזקה ביותר בעולם העתיק, פשוט מפני שהיא לא מוסרית, לא אתית ולא אנושית.

מן הכתובים משתמע שהן עשו זאת בלי רעש וצלצולים. כשפרעה דרש מהן להסביר את התנהגותן, הן ענו: "כי לא כְּנָשִׁים הַמְצַרִּית הָעֵבְרִית, כִּי חַיּוֹת הָנָה בְּטָרֶם תָּבוֹא אֱלֹהֵן הַמִּלְדֹת וַיִּלְדוּ" (א, יט), כלומר הנשים העבריות יולדות עוד לפני שהמלידת מגיעה. על כך לא הייתה לפרעה תשובה. הנון-שלנטיות של ההתרחשות כולה מעלה על הדעת ממצא בולט באשר לחסידי אומות העולם בימי השואה: הדבר היחיד המשותף לרובם הגדול הוא שהם סברו שאינם עושים שום דבר מיוחד.² לא פעם, זהו אות ההיכר של גיבורים מוסריים: שהם אינם רואים עצמם גיבורים מוסריים. הם עושים מה שהם עושים מפני שכך מצופה מכל אדם לעשות. לכך מכוון הכתוב, כנראה, באומרו "וַתִּירֶאֶן הַמִּלְדֹת אֶת הָאֱלֹהִים": בלקסיקון של התורה, "ירא אלוהים" הוא אדם בעל חוש מוסרי.³

יותר משלושת אלפים שנה עברו משעה שהמלידות עשו מה שעשו עד שהמעשה שלהן התקדש בחוק הבינלאומי. הנאשמים הנאצים במשפטי נירנברג ב-1946 טענו להגנתם שהם רק מילאו פקודות שניתנו בידי ממשלה חוקית שנבחרה באורח דמוקרטי. על פי דוקטרינת הריבונות הלאומית, לכל ממשלה יש זכות לחוקק חוקים משלה ולנהל את ענייני ארצה. נדרש מושג משפטי חדש, "פשע נגד האנושות", כדי לבסס את אשמתם של מתכנני רצח-העם ומנהליו.

עיקרון נירנברג נתן תוקף חוקי למה שהמלידות הבינו מעצמן: שיש פקודות שאסור למלא, מפני שאינן מוסריות. החוק

אי-ציות לפקודות לא מוסריות

פרקי הפתיחה של ספר שמות מטילים אותנו אל נהר עלילתי גועש. כמעט בחטף הופכים בני ישראל ממיעוט מוגן לעבדים. משה מתגלגל מנסיך מצרי לרועה מדייני, ואז, במפגש משנה-היסטוריה בסנה הבור, נעשה למנהיגם של בני ישראל. אבל דווקא אפיזודה קטנה בפרשה, הנתפסת תדיר כצדדית, ראויה להיחשב נקודת מפנה בתולדות האנושות. גיבורותיה הן שתי נשים מְרַשְׁמֹת, שפרה ופועה.

איננו יודעים מי הן היו. התורה מקמצת בדברים, ומספרת רק שהן היו מיילדות שנצטוו בידי פרעה "בְּיִלְדֹכָן אֶת הָעֵבְרִיֹת וַיִּרְאֶינָן עַל הָאֲבָנִים: אִם בֵּן הוּא וְהַמֶּתֶן אֹתוֹ, וְאִם בַּת הִיא וְחִיָּה" (שמות א, טז). מובנו הפשוט של הביטוי "המיילדות העבריות" הוא מיילדות שהינן עבריות, וכך הבינו רוב המפרשים והמתרגמים. אך אפשר להבינו גם כ"המיילדות את העבריות", ולסבור שהן עצמן היו מצריות. כך הבינו יוספוס,¹ אברבנאל ושרד"ל. לטענתם, אין זה סביר שפרעה ייעד נשים עבריות להיות חלק ממנגנון השמדת העם העברי.

כך או כך, הן סירבו למלא את הפקודה: "וַתִּירֶאֶן הַמִּלְדֹת אֶת הָאֱלֹהִים, וְלֹא עָשׂוּ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵן מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וַתִּחְיֶינָן אֶת הַיָּלָדִים" (א, יז). זהו המקרה הראשון של אי-ציות אזרחי

המוסרי נשגב מחוק המדינה, ובעת התנגשות הוא גובר עליו. כשאלתם הרטורית של חז"ל, "דברי הרב [כלומר הקב"ה] ודברי תלמיד [כלומר אדם] – דברי מי שומעים?"⁴

משפטי נירנברג לא היו הפעם הראשונה שסיפור המיילדות השפיע על מהלך ההיסטוריה. בימי הביניים אסרה הכנסייה לתרגם את התנ"ך ללשונות מקומיות, מתוך מחשבה שידע הוא כוח ולכן מוטב שישמר בידי הכמרים בלבד. שלוש התפתחויות שאירעו במאה ה־16 שינו מציאות זו לכלי שוב. הראשונה הייתה הרפורמציה. בסיסמתה "סוֹלָה סְקְרִיפְטוּרָה", "כתבי הקודש לבדם", היא העמידה את התנ"ך ואת הברית החדשה במרכז החיים הדתיים. שנייה הייתה התפשטות מכבש הדפוס, שהומצא באמצע המאה ה־15. הלותרנים האמינו שהמצאה צעירה זו היא יד ההשגחה; אלוהים הוריד לעולם את מכבש הדפוס כדי שמשנת הכנסייה הפרוטסטנטית תופץ בעולם.

שלישית הייתה העובדה שלמרות האיסור היו אנשים שתרגמו את התנ"ך ואת הברית החדשה. ג'ון ויקליף וממשיכיו עשו זאת במאה ה־14, אך המשפיע ביותר היה ויליאם טינדייל, שהחל לתרגם את הברית החדשה ב־1525 ותרגומו זה היה הנוסח האנגלי הראשון של הברית החדשה שהודפס. הדבר עלה לו בחייו. כשהמלכה מרי הראשונה החזירה את אנגליה אל הכנסייה הקתולית, פרוטסטנטים אנגלים רבים נמלטו לז'נבה הקלוויניסטית, ושם שקדו על תרגום חדש, על בסיס תרגומו של טינדייל. תרגומם זכה לכינוי תנ"ך ז'נבה. הוא הודפס במהירות כים זולה, וכך הוברחו עותקים רבים לאנגליה.

עתה, כשהם יכולים לראשונה לקרוא בתנ"ך בעצמם, גילו אנשים רבים כי בכל הקשור למלוכה התנ"ך הוא מסמך ממריד.

הוא מספר כיצד אמר ה' לשמואל שבני ישראל המבקשים למנות מלך מואסים בעצם בו, בה', כריבונם היחיד. הוא מתאר בצבעים חיים כיצד העזו הנביאים לקרוא תגר על מלכים – אך לא על מלכות ה'. והוא מספר את סיפורן של המיילדות, שסירבו למלא את פקודת פרעה. בהערות השוליים שלו שיבח תנ"ך ז'נבה את הסירוב הזה, ומתח ביקורת רק על כך שהן שיקרו כשהסבירו לפרעה את מעשיהן. כך אומרת ההערה שם: "מריין מוצדק, אך התחזותן רעה". המלך ג'יימס הבין היטב את משמעותו המפחידה של משפט אחד זה: הפרכה קטגורית של רעיון הסמכות האלוהית של המלכים. בשם יראת האלוהים יוכלו אנשים להמרות את פי מלכם. את פיהו שלו למשל.⁵

משהבין שלא יוכל לסכור את שיטפון התנ"כים האנגליים מז'נבה החליט המלך ג'יימס לתת את חסותו להכנת גרסה אנגלית חדשה, וזו הופיעה ב־1611. אך הנזק כבר נעשה, וזרעי מה שעתיד היה להיות המהפכה האנגלית נזרעו. לכל אורך המאה ה־17, הכוח המשפיע ביותר בפוליטיקה האנגלית היה, בלי שום מתחרים, התנ"ך בהבנתו הפוריטנית. "האבות הצליינים", נוסעי האונייה מייפלאוור ב־1620, לקחו איתם את האמונה הזו אל מסעם – המסע המכונן של ארצות הברית.

כמאה ומחצית המאה לאחר מכן פעל רדיקל אנגלי אחר, תומס פייין, שלהגותו הייתה השפעה מכרעת על המהפכה האמריקנית. נייר־העמדה שלו 'שכל ישר' הופיע באמריקה בינואר 1776, ונמכר מיד במאה אלף עותקים: רב־מכר ענק במושגי הזמן והמקום. פייין היה אתאיסט, אך עמודי הפתיחה של חיבורו, המוקדשים לצידוק מרידות נגד מלכים עריצים, מבוססים כולם על ציטוטים מהתנ"ך. באותו רוח עיצב בקיץ של השנה ההיא בנג'מין פרנקלין את הצעתו לסמל הרשמי של המדינה המתהווה:

ציור של המצרים (כלומר האנגלים) טובעים בים סוף (כלומר האוקיינוס האטלנטי), עם הכיתוב "מרד בעריצים הוא ציות לאלוהים". תומס ג'פרסון נפגע כל כך מהמשפט הזה, שהמליץ להשתמש בו בסמל מדינת וירג'יניה, ובהמשך שילב אותו בסמלו האישי.

סיפור המיילדות הוא חלק מחזון רחב יותר, המובלע בתנ"ך כולו: שהזכות עליונה על הכוח, ושאפילו עם אלוהים עצמו אפשר לריב את ריב הצדק; והרי את זאת הסמיך אלוהים את אברהם לעשות. הריבונות שייכת בסופו של דבר לאלוהים, ועל כן כל מעשה או פקודה אנושיים העוברים על רצונו הם חריגה מסמכות. רעיונות מהפכניים אלה נמצאים בפילוסופיה הפוליטית של המקרא.

ובכל זאת, דווקא הסיפור הזה, דווקא אומץ ליבן של שתי נשים מיוחדות, הוא אשר חולל את התקדים שכעבור אלפי שנים יצטט ההוגה האמריקני הנרי דיוויד תורו במסתו הקלאסית "אי-ציות אזרחי" (1849).⁶ זו, מצדה, השפיעה על מהאטמה גנדי ועל מרטין לותר קינג במאה העשרים. סיפורן נחתם בנימה מלבבת. הכתוב מספר, "וַיֵּיטֵב אֱלֹהִים לְמִילֹדֹת, וַיִּרְבֶּה הָעָם וַיַּעֲצֻמוּ מְאֹד. וַיְהִי כִּי יֵרָאוּ הַמִּלֹּדֹת אֶת הָאֱלֹהִים, וַיַּעַשׂ לָהֶם בָּתִּים" (כ-כא).

מהם ה"בתים" שאלוהים "עשה" למיילדות? שד"ל מפרש שה' נתן להן משפחות משלהן. הוא מסביר שמיילדות רבות הן עקרות, וה' בירך את שפרה ופועה בילדים כפי שעשה לשרה, רבקה ורחל.

גם פרט זה איננו שולי. בכל ספרות יוון הקלאסית, הדבר הקרוב ביותר לרעיון האי-ציות האזרחי נמצא בסיפורה של

אנטיגונה – האישה שהתעקשה לקבור את גופת אחיה פוליניקס בניגוד לפקודתו של המלך קריאון שהכריז כי האח בגד בתפי. "אנטיגונה" של סופוקלס היא טרגדיה: הגיבורה מוכרחה למות בגלל נאמנותה לאחיה ואי-ציותה למלך. התנ"ך איננו טרגדיה. בעברית המקראית אפילו אין מילה שמשמעותה "טרגדיה" במובנה היווני של המילה. אדם שעשה טוב מתוגמל, לא נענש, מפני שהעולם, יצירת האומנות של אלוהים, הוא מקום שבו התנהגות מוסרית היא מבורכת, והרע, במוקדם או במאוחר, מובס.

שפרה ופועה הן מן הגיבורות הגדולות של ספרות העולם. הן הראשונות שלימדו את האנושות על גבולותיו המוסריים של הכוח.

שאלות לשולחן שבת

- מדוע אנו רואים את שפרה ופועה כגיבורות? האם הן לא פשוט עשו מה שצריך?
- מה אתם חושבים שהייתם אתם עושים במצבן?
- איך אנו אמורים להחליט אם חוק הוא בלתי-מוסרי ויש להפר אותו?

- 1 יוספוס פלביוס, קדמוניות היהודים ב, ט, ב.
- 2 ראו ג'יימס ק' וילסון, החוש המוסרי, מאנגלית: ימימה עברון: תל-אביב: ספריית שיבולת, תשפ"א, עמ' 70-67, והספרות המצוטטת שם.
- 3 ראו למשל בראשית כ, יא.
- 4 קידושין מב ע"ב.
- 5 ראו Christopher Hill, *The English Bible and the Seventeenth-Century Revolution*. London: Allen Lane, 1993.
- 6 ראו הנרי דויד ת'ורו, אי-ציות אזרחי, מאנגלית: רפנה לוי, תל-אביב: רסלינג, 2005.